

Лілія Чикур

ІДЕЯ МЕСІАНІЗМУ ЯК ВИМІР ІСТОРІОСОФІЧНОСТІ У М. КОСТОМАРОВА І. Т. ШЕВЧЕНКА

У статті аналізуються історіософські погляди Т. Шевченка і М. Костомарова.

Ключові слова: месіанізм, історіософська концепція, романтична візія.

The article is dedicated to the investigation of historical & philosophical views of T. Shevchenko & M. Kostomarov.

Keywords: historical & philosophical conception, romantic vision.

Дослідження історіософського підґрунтя творчої практики українських романтиків має свою історію. Під певним кутом зору ця проблема вивчалася і радянським шевченкознавством, але, зрозуміло з яких причин, тільки з початку 90-х рр. XX ст. ми можемо говорити про її об'єктивне літературознавче дослідження. Працями, які цілком можна вважати етапними у розробці цієї проблеми, є монографії Т. Бовсунівської "Феномен українського романтизму", Е. Соловей "Жанр філософської лірики", а також компаративістичне дослідження Є. Нахліка "Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики". Цікаві міркування зустрічаємо також у праці В. Смілянської та Н. Чамати "Структура і смисл: Спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Т. Шевченка", у статті Степана Козака "Між історіософією і месіанізмом ("Книги буття українського народу")" та у студії Ю. Барабаша "Історіософія Тараса Шевченка".

Порушена проблема містить у собі широке коло дотичних питань. Це і дослідження жанрової системи творчості, і джерела та типологія історіософської лірики.

Історіософські мотиви в ліриці можуть бути поетичною парафразою історіософських поглядів автора. Але варто погодитись із думкою Є. Нахліка, який розрізняє історіософську лірику і релігійно-філософську, екзистенційну. На його думку, "історіософська лірика є медитативно-дидактичною, національно-повчальною" [8, 49]. Спра-

вді, у історіософських медитаціях автор проповідує, повчає, переконує або засуджує, а у філософських — більш роздумує.

Провести чітку межу між першим і другим доволі важко, а інколи такої потреби й немає. Важливим є інше: історіософія, будучи так чи інакше присутньою у справжнього митця, актуалізується саме на романтичному фунті, саме романтики починають говорити про народ, націю, що включає поєднання у концептуальну єдність історичного і філософського. Мислення нації як цілісного екзистенційного феномену вимагало від романтиків своєрідної апеляції до божественного начала. Так історіософічність органічно поєднується із зверненням до Святого письма, Істин Віри.

Метою історичного руху людства є поступове здійснення ідеї єдності в людині природного й божественного. "Природне міститься у чуттєвій сфері людини, а божественне — в її мисленні... Єдність того й іншого реалізується в розумі" [3, 36]. Причому, вплив релігії на літературу створює в ній нові якості, грані дослідження: біблійність, апокрифічність певного твору, містерійність ліричного вірша, моралітетний характер твору, а також найбільш поширені релігійні мотиви (біблійні, літургійні, образи святих).

У зв'язку з цим у межах лірики з'являються такі жанрові модифікації, як псалом, молитва, релігійна пісня та ін. Серед жанрового розмаїття філософської лірики можна побачити історіософські медитації, історіософські повчання, пророцтва, медитації-сповіді, притчі та ін.

Саме у такому контексті цілком обґрунтовано постає ідея месіанізму, яка подекуди досить прозора, а інколи завуальовано пронизує тексти названих жанрів. Романтичне розуміння цієї ідеї є цілком конструктивним, оскільки месіанізм розуміється, в першу чергу, як форма самоствердження тієї чи іншої нації в історичному бутті.

Так, віра у спасення місію України є вагомим моментом історіософських концепцій київських романтиків. Ідея національного месіанізму по-різному виявлялась у багатьох романтичних мислителів і спиралась на думку про те, що Христос є основою універсальної місії одкровення і спасіння. У зв'язку з цим деякі дослідники навіть вважають, що саме завдяки романтизму месіанізм перетворився в історіософію. На думку Степана Козака, "він навчив розглядати народ в історичному вимірі" [5, 68].

З точки зору сказаного не можна оминати текст, у якому згадана ідея має принципове як ідеологічне, так і структурно-компози-

ційне значення; більше того, вона надає тексту художнього і сакрального звучання. Маємо на увазі "Книги буття українського народу" М. Костомарова. Як відомо, Т. Шевченко сприймав і поділяв висловлене Костомаровим, а це означає, що так чи інакше зазначений ідеологічний комплекс знайшов своє втілення в його поетичній творчості, зрозуміло, з авторськими акцентами і нюансами. Отже, спільні, на перший погляд, ідеї М. Костомарова і Т. Шевченка все ж мали відмінності. Якщо М. Костомаров висував ідею українського провідництва, ідею визвольної місії України серед інших народів, то Шевченкова ідея месіанізму зводилась до мрії про те, щоб "бодай сама Україна стала вільною, де вже тут снувати думки про її визвольну місію для інших країн" [7, 207]. Поділяючи загалом думку Є. Нахліка, все ж відзначимо, що не варто розглядати Шевченкову ідею месіанізму просто як редуковану, обмежену реально-прагматичним поглядом на дійсність. Не будемо забувати, що маємо справу зі світом поетичним, — уже сама абсолютизація України, українського є своєрідним варіантом ідеї месіанізму.

Одним з перших, хто зауважив, що "Книгам буття" властивий своєрідний національний месіанізм, був М. Зеров. Праведним народом у Костомарівському викладі є народ український. У параграфі 103 читаємо: "І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина..." [6, Т. 5. кн. 1, 247]. М. Зеров зазначає, що "Книгам буття" властивий євангельський демократизм, тобто тенденція виводити суспільний ідеал з християнських релігійних текстів, і тут же стверджує, що "думки та ідеї братства, його ентузіазм, "апостольство любови к ближньому" знайшли собі відгомін у Шевченковій творчості, — хоч слов'янофільство Шевченкове і його пророцький пафос властиві були йому і раніше від організації братства" [4, 145].

Степан Козак вважає, що "використання есхатологічної схеми у "Книгах буття українського народу" дало низку наслідків, які проявилися у системі історіософських понять та в характері твору" [4, 58]. Повторюваність мотивів, розроблення однієї і тієї ж теми згідно з провідною думкою — усе "це характерні риси месіанських програм, які опирались на Біблію як узірєць, докладніше — на Євангеліє." Костомаров вболіває за падіння і деградацію людини, ним керує думка про Боже покликання людини. Тому він передбачає майбутню регенерацію людства і реалізацію Божого циклу спасіння. Як і Шевченко, Костомаров мріяв про вільну Україну "без царя і пана",

але йому бракувало Шевченкової прямої, твердості його поглядів. Степан Козак писав про Костомарова: "Наш романтичний пророк усі свої історично-релігійні роздуми та історіософські концепції підпорядкував патріотично-визвольній ідеї, уміло поєднуючи релігійний месіанізм із національним..." [5, 68]. Для того, щоб подолати песимізм своїх співвітчизників і пробудити віру, збудити волю, автор "Книг буття українського народу" констатує, що всі дії загарбників нічого не дали, бо Україна надалі живе. Як бачимо, історіософські погляди М. Костомарова стали більш чіткими. Ядром авторської хронологічної концепції історії є історіософія, завдяки якій український народ показано в аспекті християнського терпіння як народ, що наближається до своєї історичної місії. Отже, це класичний твір романтичного месіанізму, провідним мотивом якого є історіософська концепція, що поєднує християнізм з ідеєю свободи.

Святе письмо було суголосним романтичному світосприйманню. Біблія, її символіка, художні засоби та стилістика, справила на романтиків величезний вплив. Вона стала джерелом філософських, історіософських роздумів. Так, вдаючись до мови Біблії, М. Костомаров у історіософському трактаті "Книги буття українського народу" підпорядкував релігійній сфері знаків національну і слов'янську проблематику. Ця праця згодом мала висловити основні ідеї Кирило-Мефодіївського братства. Суголосність думок про Україну, про її майбутнє у слов'янському світі була ґрунтом для взаємин М. Костомарова і Т. Шевченка. За задумом М. Костомарова, на персоні-символі Кирило-Мефодіївського братства були біблійні слова осмислення істини: "И узнаете истину, и истина освободит вы". Цікаво, що істина, поряд з добром і красою, створює божественну тріаду, яку зустрічаємо у теоретиків українського романтизму, скажімо, у О. Новицького. Ця біблійна інтерпретація характерна для творчості поетів-романтиків, учасників Кирило-Мефодіївського братства. У Т. Шевченка також знаходимо осмислення істини. Так, епіграфом до поеми "Сон" він обрав слова з Євангелія від Йоана: "Дух истины, его же мир не может прияти, яко не видит его, ниже знает его" [9, 113].

Майже в один час були написані "Книги буття українського народу" М. Костомарова (січень-травень 1846 р.) і "Псалми Давидові" Т. Шевченка (грудень 1845 р.). Як відомо, на слов'янську мову з грецької Псалтир було перекладено братами святыми рівноапостольними Мефодієм і Кирилом (про це згадує Нестор Літописець).

Псалтир складається з 150 псалмів. Якщо відкрити Біблію і зіставити Книгу псалмів із Шевченковим циклом, то можна помітити більше спільного, ніж відмінного. Звернемось, у зв'язку зі сказаним, до першого псалма. На перший погляд, текст Т. Шевченка більше нагадує переклад, ніж просто переспів.

1 Блажен муж, що за радою
несправедливих не ходить,
і не стоїть на дорозі грішних,
і не сидить на сидінні злоріків,	Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
2 та в Законі Господнім його
насолюда,
і про Закон Його вдень та вночі
він роздумує!	А в законі господньому
Серце його й воля
Навчається; і стане він —
Як на добрім полі
3 І він буде, як дерево, над
водним потоком посаджене,
що родить свій плід своєчасно,
і що листя не в'яне його, —
і все, що він чинить, —
щаститься йому!	Над водою посаджене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите. Так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукавих, нечестивих
І слід пропаде, —
4 Не так ті безбожні, —
вони як полова, що вітер її
розвіває!	Як той попіл над землею
Вітер розмахає,
І не встануть з праведними
Злії з домовини.
5 Ось тому то не встоять
безбожні на суді,
ані грішники у зборі
праведних, —
дорогу бо праведних знає
Господь,
А дорога безбожних загине!	Діла добрих обновляться,
Діла злих загинуть.

(цикл "Псалми Давидові", 1)

(Книга псалмів: псалом 1) [2; 540]

Як бачимо, і Шевченко у важкі хвилини покладається на Бога. Але час від часу можна зустріти грішні мотиви смутку й відчаю, що переходять у докори. У "Псалмах Давидових" образ Бога неоднозначний, спостерігається елемент суперечки, сумнівів і докору. Наприклад: "Прокинься ж, — для чого ти, Господи, спиш!" (Псалом 43), або риторичні запитання: "Чи ти мене, Боже милый, навів забуваєш..." (Псалом 12). Але зовсім інша позиція чітко простежується, коли автор у Псалмі 52 судить безбожництво:

"Пребезумний в серці скаже,
Що Бога немає,
В беззаконії мерзіє,
Не творить благая" [9, 169].

І в цьому псалмі далі зустрічаємо слова надії, слова пророчі: "Колись Бог нам верне волю, розіб'є неволю". Але більш переконливо звучать рядки з псалма 81: "На всім світі твоя правда, і воля, і слава" [9, 170]. Переконливі міркування про глибоку релігійність Т. Шевченка знаходимо у монографіях С. Смаль-Стоцького "Т. Шевченко: Інтерпретації" та Є. Сверстюка "Т. Шевченко і час".

Отже, упродовж усієї творчості Шевченко був у постійному діалозі з Богом. Можна погодитись із тим, що "цей діалог був здебільшого егоцентричним, але й виявляв властивості теоцентричної молитви ("Давидові псалми", "Подражанні 11 псалму, три версії "Молитви")" [7, 516]. Шевченка більше турбувало земне життя, він шукав такого Бога, який би допомагав йому і людям у земних митарствах.

Поставивши запитання, хто Шевченко: пророк, апостол, шаман чи екзистенційний поет, Є.Нахлік дає вичерпну відповідь: "Апостол знає і проповідує, екзистенціаліст шукає, сумнівається і мучиться. Шевченко був більше другим, ніж першим, бо частіше дивувався, запитував і шукав, аніж відповідав, знаходив і повчав" [7, 524]. Та разом з тим, все-таки не можна заперечувати і проповідницької інтонації у Шевченка, адже вона провокується вже самим романтичним пафосом, що так виразно виявлений у поета. Крім того, релігійне почуття ніби штовхає, у відповідних ситуаціях, автора саме до проповідницької тенденції, яка так органічно формує історіософічні горизонти.

Міркуючи про історіософію Т. Шевченка як концепцію, Ю. Барабані цілком влучно зауважує, що "у творчості, історичній пам'яті, свідомості, міленарних візіях Шевченка дістала найповніше втілення суб'єктивно-антропологічна сутність його історіософії як історіософії за своєю природою "людської", поетичної і глибоко національної, виявилися її романтичне коріння та профетична спрямованість..." [1, 20].

Означену тему можна продовжити розглядом таких домінантних у розробці Шевченкової історіософської концепції творів як "Розрита могила", "Чигирине, Чигирине...", комедія "Сон", послання "І мер-

Л. Чикур. Ідея месіанізму як вимір історіософічності у Костомарова, Шевченка 71

твим, і живим...", послання "Гоголю", вірш "Три літа" та поема-містерія "Великий льох".

І все ж, обмежившись тільки загальним окресленням зазначеної проблеми, маємо підстави стверджувати, що український романтизм, зокрема у творчій практиці М.Костомарова й Т.Шевченка, активно, плідно і багатогранно розробляв ідею месіанізму як один з провідних мотивів настанови на історіософічність.

Література

1. *Барабані Ю.* Історіософія Тараса Шевченка // Слово і час. — 2004. — № 3. — С. 15-37.
2. *Біблія* або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту. — Об'єднання біблійних товариств. — 1990. — 200 М. — V050. — 296 с.
3. *Бовсунівська Т. В.* Феномен українського романтизму: етногенез і теогенез. — Ч. 1—К., 1997, —154 с.
4. *Зеров М.* "Книги буття українського народу" // Твори у 2-х томах. — Т. 2: Історико-літературознавчі та літературознавчі праці. — К., 1990. — С. 139-145.
5. *Козак Степан.* Між історіософією і месіанізмом ("Книги буття українського народу") // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка: Праці філологічної секції, —Л., 1992, —С. 56-71.
6. *Костомаров М. І.* Книги биття українського народу // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти томах. — Т. 5. —Кн. 1.—К.: Дніпро, 2001. — С. 236-247.
7. *Нахлік Є.* Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. — Л., 2003. — 568 с.
8. *Нахлік Є.* Філософська поезія П. Куліша: джерела і типологія // 3 його Духа печаттю... 36. наук, праць на пошану І. Денисюка. —Л., 2001. — Т. 1. — С. 42-50.
9. *Шевченко Т. Г.* Кобзар (Повна нецензурована збірка). — Х.: Школа, 2006. — 352 с.